

Památník letecké tragédie v Těrlicku – symbol proměn česko-polských vztahů na Těšínsku v letech 1932–1938

Mečislav Borák

Časopis Slezského zemského muzea, série B, 51, 2002, s. 269-288.

Havárie polských letců Żwirka a Wigury v lese na kraji Dolního Těrlicka, v osadě Kostelec na kopci při silnici z dnešního Havířova do Českého Těšína, zůstala dodnes v paměti místních obyvatel. Došlo k ní 11. září 1932 nedlouho poté, co letci zvítězili v prestižní evropské letecké soutěži v Berlíně. Okruh přímých pamětníků této události dnes už sice velmi značně prořídil, ale vzpomínkové slavnosti u památníku se každoročně setkávají se značným zájmem veřejnosti. Nedávné 70. výročí tragédie přijeli do Těrlicka uctít dokonce předseda Senátu Parlamentu České republiky Petr Pithart s maršálkem Senátu Polské republiky Longinem Pastusiakem, velvyslanci obou zemí Bedřich Kopecký z Varšavy a Andrzej Krawczyk z Prahy, nejvyšší představitelé sousedních regionů hejtman Moravskoslezského kraje Evžen Tošenovský a maršálek Slezského vojvodství Jan Olbrycht, předseda Sdružení „Wspólnota Polska“ Andrzej Stelmachowski a mnoho dalších zástupců českých a polských institucí, společenských organizací, vojenských a církevních kruhů.¹ Byla vydána i příležitostná publikace, shrnující informace o tragické události, o jejích aktérech a bohaté historii památného místa.² V nedalekém Polském domě Żwirka a Wigury, dobudovaném v roce 1994, je instalována muzejní expozice „Přemožitelé prostoru“, představující oba letce jako nositele slavných tradic polského letectví.

Místo tragédie v Těrlicku, nazývané zdejšími obyvateli důvěrně a s láskou „Żwirkowiskem“, se stalo nejen pietním místem k uctění památky oněch dědiců ikarské legendy, ale i symbolem hrdosti Poláků z Těšínska na svou velkou Vlast a na trvalost pouta, které je přes nepřízeň osudu k ní vždycky vázalo a dávalo jim i ve zlých časech

¹*Refleksja, modlitwa, kwiaty. W 70. rocznicę tragicznej śmierci polskich lotników. Głos Ludu, 17. 9. 2002, č. 110, s. 1-2.*

²*Żwirkowisko. Historia i współczesność miejsca pamięci legendarnych lotników polskich Franciszka Żwirki i Stanisława Wigury. Praca zbiorowa pod redakcją J. Szymeczka. Czeski Cieszyn, Kongres Polaków w Republice Czeskiej w wydawnictwie Olza 2002. Z podkladů pro tuto publikaci čerpal i tento článek. Jde o dosud jediné komplexní vylíčení události a jejích historických souvislostí, nebereme-li v úvahu nepublikovanou ročníkovou práci S. Klimasové „Tragédie polských letců Żwirka a Wigury ve vztahu k národnostním poměrům na Těšínsku v 30. letech“, obhájenou na Slezské univerzitě v Opavě v roce 2000.*

naději a sílu k přežití. Symbol „Żwirkowiska“ měl ještě mnoho dalších významů, jež se v průběhu let měnily. Byl od počátku též jakýmsi indikátorem úrovně česko-polských vztahů, což se nejzřetelněji ukázalo v době vzpomínkových slavností ke třetímu výročí tragédie v roce 1935, výrazně ovlivněných vzrůstem napětí ve vzájemných vztazích obou zemí. Tento článek se zabývá průběhem událostí, k nimž tenkrát došlo, a připomíná souvislosti dějinného vývoje, který jim přecházel a bezprostředně po nich následoval.

Poslední let Żwirka a Wigury

Ve třicátých letech minulého století byli průkopníci prvních letů už dávno legendami, avšak letectví se stále ještě těšilo mimořádnému zájmu veřejnosti a okouzlení nad výkony létajících strojů dosud přetrvávalo. Takřka na denním pořádku byly rekordy v dálce, výšce či rychlosti letu. Letci se stali hrdiny své doby a miláčky národů, pro něž v honbě za rekordy a v leteckých soutěžích získávali mimořádnou prestiž. Takové úspěchy posilovaly sebevědomí národů i proto, že po první světové válce se z letadla stala účinná zbraň a z výroby letadel významné průmyslové odvětví.

K nejprestižnějším leteckým závodům v Evropě patřily v té době Mezinárodní závody turistických letadel, „Challenge International Avions de Tourisme“. Jejich součástí byly náročné technické zkoušky kvality stroje, okružní let přes celou západní Evropu a závěrečná rychlostní zkouška. V prvních dvou ročnících dominovali piloti Aeroklubu Německa a vše nasvědčovalo tomu, že ani v roce 1932 tomu nebude jinak. Závody se konaly od 14. do 28. srpna, start i cíl byl v Berlíně a soutěžilo 43 letadel ze 6 zemí Evropy, přičemž 16 letadel patřilo Němcům. Jejich očekávané třetí vítězství by znamenalo, že jim putovní pohár věnovaný zakladatelem závodu Aeroklubem Francie zůstane natrvalo. Tím větším překvapením bylo vítězství polského letce poručíka Franciszka Żwirka na letadle polské výroby RWD-6, v němž Żwirka doprovázel jeden z konstruktérů stroje inž. Stanisław Wigura.

Pro Poláky bylo toto vítězství dlouho očekávanou příležitostí k projevům národní hrdosti. Tak jako v Paříži, Londýně, New Yorku či Berlíně mohli teď nadšení fanoušci přivítat své hrdiny i ve Varšavě, nosit je na ramenou a složit jim hold při triumfální cestě městem. V očích veřejnosti letci dopomohli Polsku k tomu, aby se zařadilo po bok evropských leteckých mocností aspoň na sportovních soutěžích, když v kvalitě a síle

vojenského letectva za nimi dále značně zaostávalo. Svým vítězstvím navíc srazili hřebínek sebevědomým Němcům, což v příštím (a zároveň posledním) ročníku „Challenge 1934“ dalším vítězstvím potvrdili jejich nástupci kapitán Jerzy Bajan s mechanikem Gustawem Pokrzywkou. Českoslovenští příznivci letectví mohli tenkrát ještě svým polským kolegům takové úspěchy jen závidět, i když hvězdné okamžiky proslulého „krále vzduchu“, leteckého akrobata Františka Nováka se již blížily.

K tomu, že se letci Żwirko a Wigura stali takovým předmětem zájmu veřejnosti, lze jistě připočítat i ony dobové psychologické aspekty, ozvláštňující letce aureolou výjimečnosti. Oba byli mladí, v plné životní síle. Od jejich triumfu k tragické smrti uplynula jen osudově krátká chvíle, pouhé dva týdny. Stali se skutečnými národními hrdiny a jejich smrt tento fakt ještě více zvýraznila. Jistě tu ovšem spolupůsobila i ona všem lidem společná, věčná a povznášející legenda o Ikarovi. Letecké katastrofy nebyly sice tenkrát ničím výjimečným, ale tragický let Żwirka a Wigury se zapsal jako mimořádně výrazná událost nejen do historie letectví, ale i do polské národní historie. Ještě zjitřeněji to vnímali Poláci na Těšínsku, kde k nehodě došlo. Ostatně i Češi přijali zprávu o katastrofě s mimořádnou pozorností a nelíbeným pohnutím plynoucím zvláště z faktu, že se stala na území Československé republiky a při letu na mítink do Prahy, kde se již připravovalo slavnostní uvítání leteckých mistrů.

Zatímco tři polské posádky vyrazily na pražský letecký mítink už v sobotu 10. září 1932, Żwirko s Wigurou svůj odlet o den odložili. V té době však do střední Evropy dorazila od západu prudká vichřice, která se jim stala osudnou. Vyletěli z Varšavy krátce po šesté hodině na stejném stroji, s nímž tak slavně zvítězili v Berlíně a po mezipřistání v Krakově na doplnění paliva zamířili do Brna, kde se měli setkat s celou skupinou a společně odletět ku Praze. Po přeletu Těšína se jejich letoun dostal do silných poryvů větru, jimž jen s námahou čelil. Svědkové události uváděli, že nad Bludovicemi se letoun otočil a zdálo se, že se pokouší po větru vrátit. Nad Kostelcem u Těrlicka mu však vichr ulomil křídlo a bezmocný stroj se zřítil do lesa. Oba letci na místě zemřeli.

Událost ohromila celé Polsko a těžce zasáhla i místní těšínské Poláky, především ty z Těrlicka a okolních obcí, kteří byli mezi prvními na místě katastrofy. Nikdo nechtěl uvěřit, že nedávní vítězi „Challenge“ už nežijí. Tragédie se dotkla i české společnosti. Například Polední ostravský deník, obvykle Polákům nepřilíš nakloněný, v oněch dnech uváděl: *„Celé Československo, zvláště letecké kruhy a vojenské, želí ztráty, která postihla spřátelený stát republiku polskou tragickou smrtí kapitána Fr. Żwirka a inž. Wigury. /.../ I*

*náš list, který se živě zajímal o rozvoj polského letectví a ze srdce přál každé zasloužené vítězství kapitánu Żwirkovi, hrdinovi vzduchu, projevuje Polsku upřímnou soustrast nad tragédií, která polské letectví postihla.*³

Mrtví byli uloženi do márnice blízkého kostela, před níž stanula vojenská čestná stráž. V pondělí 12. září ohledaly místo katastrofy technické komise obou zemí a zbytky letadla byly převezeny do Polska. Rakve s ostatky letců doprovázela do Polska čestná rota českočeské vojenské posádky v čele s velitelem podplukovníkem Jarošem a vojenská hudba pěšího pluku z Místku. Ve smutečním průvodu kráčeli další českoslovenští důstojníci včetně brigádního generála Melichara, který zastupoval ministra národní obrany a zemského vojenského velitele. Ministr národní obrany ČSR dr. Karel Viškovský zaslal maršálku Piłsudskému depeši s projevem soustrasti.⁴

Je známou pravdou, že vojáci, možná kvůli specifčnosti svého řemesla, si mohou snadno porozumět, a o letcích to platí dvojnásob. Dokazuje to např. přijímání našich vojáků v Polsku po německé okupaci zbytku Československa, účast československých letců v obraně Polska v zářijové kampani roku 1939 či slavná postava hrdiny bitvy o Británii českého pilota Josefa Františka, který sloužil v polském letectvu. Lze tedy pochopit vstřícný postoj armády k uctění památky polských letců, jenž přes vážné krize ve vztazích obou národů a států přetrvával i v pozdějších letech. Polský tisk tento přístup po zásluze oceňoval: *„Včera polsko-česká hranice neexistovala. /.../ Československé úřady učinily vše, co mohly, aby průvod byl co nejokázalejší. Česká armáda skládala polskému poručíkovi a polskému inženýrovi poctu, jako by to byli důstojníci jejich vlastní armády. Ba ještě více, účast českého národa překročila rámeček oficiální soustrasti, šablonového smutku. Nebyla uctěna jen památka důstojníka spřáteleného národa, byl vzdán hold hrdinovi. Je možno říci, že celá česká společnost sdílela smutek a žal.*⁵

Příklad vojáků sváděl k tehdy často opakovaným nadějím, že prolitá krev letců upevní česko-polské bratrství: *„Je třeba říci otevřeně a poctivě, že české úřady zaujaly po katastrofě polských letců stanovisko hodné nejvyššího uznání. Nebyly činěny žádné těžkosti v průjezdu polských delegací a komisí, polští důstojníci v uniformách byli vpuštěni na českou stranu. Bylo vidět, že tyto projevy sympatií nejsou nějak uměle vyvolané. Výraz bratrství se přinejmenším aspoň nachvíli stal něčím skutečným.*⁶ Takové představy se

³*Sportovní letadlo polského letce Żwirka se zřítilo na Těšínsku. Polední ostravský deník (dále jen POD), 12. 9. 1932.*

⁴*Devět letadel doprovázelo mrtvé polské letce k hranicím. POD, 13. 9. 1932.*

⁵*Padły ślupy graniczne... Ilustrowany Kurier Codzienny (dále jen IKC), 15. 9. 1932.*

⁶*Sosny rozdarte - maszt śmierci Żwirki i Wigury. Braterstwo przez krew. IKC, 15. 9. 1932.*

šířily též mezi polskou menšinou na Těšínsku, jak o tom svědčí třeba článek z listu *Nasz Kraj*, tiskového orgánu Svazu slezských katolíků v ČSR: „*Příklad československých vojáků, kteří způsobem nejen mimořádně korektním, ale i poctivě kolegiálním, plným zdvořilosti a džentlmenským stejně jako srdečným, vycházeli vstříc a poskytovali veškerou podporu, setřel všečen šovinismus ve vztahu k Polákům a uprostřed těch výrazů srdečné spoluúčasti jak českého tisku, tak i české společnosti, s hlubokým bolem a smutkem polského národa i lidu cítila se naše menšina poprvé úplně rovnoprávná. Taková srdečnost a vzájemné porozumění by se mohly pochopit!*“⁷

Již záhy se však mělo ukázat, že podobné naděje nebyly z řady důvodů nijak opodstatněné a tudíž ani příliš reálné.

Symbol bratrství a česko-polské spolupráce?

Už 11. září 1932 se přímo na místě tragédie spontánně zrodil záměr na vybudování pomníku polským letcům a vznikl výbor, který se realizace této myšlenky ujal. O týden později byl výbor v Českém Těšíně rozšířen a pod předsednictvím Dr. Leona Wolfa začal organizovat sbírky a další přípravné práce. Zanedlouho měl už 60 členů z řad místních polských činovníků a patronát nad ním přijal ostravský konzul Polské republiky Dr. Karol Ripa. Moravský aeroklub z Brna, kam směřoval tragický let, však přišel s podobným záměrem, takže se zástupci obou složek počátkem roku 1933 domluvili na spolupráci. Na společné schůzi zástupců Komitétu a Aeroklubu 26. února 1933 v Moravské Ostravě bylo dohodnuto, že stavbu pomníku a sochařské práce provedou sochaři Jan Raszka a Julius Pelikán.⁸ Pomník měl stát na prostranství na Kostelci vedle kostela, aby byl do daleka vidět. Peněžní sbírky organizovaly obě složky samostatně. Na dalším setkání 22. dubna 1933 v Brně bylo stanoveno oficiální datum odhalení pomníku na 10. září 1933. Sochař Pelikán, který měl čerstvé zkušenosti s tvorbou leteckého

⁷*Katastrofa lotnicza w Dolnem Cierlicku*. Por. Żwirko a inż. Wigura zginęli. *Nasz Kraj*, 16. 9. 1932, nr 62, s. 1-2.

⁸V polské literatuře bývá často chybně uváděn jako Alois Pelikán (např. Rusnok, J.: *Pod Czantoryją*. Gawendy o ziemi rodzinnej. Katowice 1984, s. 147 apod.). Narodil se 23. 7. 1887 v Novém Veselí, okres Žďár nad Sázavou, zemřel 17. 2. 1969 v Olomouci. Byl známým sochařem, a medailérem, žákem J. V. Myslbeka na pražské Akademii výtvarných umění. Ze sochařských prací lze jmenovat např. pomník Mistra Jana Husa v Hranicích, J. A. Komenského ve Fulneku a T. G. Masaryka v Novém Bohumíně, výzdobu chrámu v Olomouci, z medailérské tvorby např. plaketu L. Janáčka, medaile arcibiskupů A. C. Stojana a L. Prečana aj. Jeho syn Jiří (1923-1999) byl známý politik, ústřední ředitel Čs. televize v letech 1963-1968, poslanec Evropského parlamentu za Italskou socialistickou stranu (1979-1989) a vydavatel exilového časopisu *Listy*. Viz Tomeš, J. a kol.: *Český biografický slovník XX. století*. II. díl, Praha 1999, s. 546-547.

pomníku českému letci Malkovskému,⁹ se pustil do díla a zdálo se, že nic už nestojí v cestě zdárné realizaci společného záměru.

„*Tragická smrt dvou polských leteckých hrdinů Żwirka a Wigury sblížila Čechy s Poláky na Těšínsku více než kdy jindy,*“ prohlásil 2. října 1932 v Poznani činovník Svazu slezských katolíků Karol Junga na schůzi spolku „Polská péče o krajany v cizině“, v jehož čele stál primas Polska, kardinál P. Hlond. Projevem polsko-českého sblížení byla i návštěva maršálka polského senátu Władysława Raczkiewicze na Ostravsku a na Těšínsku v únoru 1933, při níž si prohlédl též místo letecké katastrofy v Těrlicku.¹⁰ Společně vybudovaný pomník se údajně měl stát „*viditelným symbolem nové éry*“, éry „*skutečného bratrství, které se stane skutkem na tomto území, kde se obě dvě národnosti setkávají v každodenním tvrdém životě...*“. Polské obyvatelstvo na československé straně hranice se mělo stát „*přirozeným spojovacím článkem mezi oběma národy*“, neboť katastrofa v Cierlicku „*škrtla jednou provždy polsko-české rozepře*“.¹¹

Podobné úvahy se objevovaly v tisku pod bezprostředním dojmem katastrofy, kdy společně sdílený zármutek zastiňoval nedávné spory. Ještě častěji se však jimi argumentovalo až dodatečně jako vhodnou výčitkou, že ona doba idylického porozumění byla přerována další roztržkou, jež na sebe nenechala dlouho čekat. Sotva totiž bylo možné chtít po menšině, navíc usídlené u historicky nedávné a citlivé hranice státu svého mateřského národa, aby se stala jakýmsi mostem porozumění mezi oběma národy a státy, když musela trvale zápasit s hrozbou asimilace a každodenně hledat ve většinové společnosti prostor ke svému rozvoji.

Stejně snadno, jako se v novinách objevovaly příliš růžové vidiny nastávajícího česko-polského bratrství, zavládlo v nich najednou přesvědčení, že „*tyto naděje byly hanebně zklamány. Ještě nedozněla echa těrlické tragédie, ještě se v polských srdcích chvěla struna bratrství, rozhýbaná velkými společnými polsko-českými manifestacemi, a už se po Slezsku rozlétna jobova zvěst, že čeští šovinisté chystají na odvěčná práva polského lidu nový atentát...*“. Z bratrství byl rázem „*brutální políček*“, namířený proti „*dobré vůli i přání spolupráce*“, „*hrom z čistého nebe*“ a „*hozená rukavice, vyzývající všechno polské*

⁹Český letecký akrobat František Malkovský, rodák z okolí Benešova u Prahy, kde stojí Pelikánův pomník, proslul letem na zádech a dvojitým loopingem; zahynul 8. 6. 1930 v Karlových Varech.

¹⁰Gawrecki, D.: *Politické a národnostní poměry v Těšínském Slezsku 1918-1938*. Studie o Těšínsku 15, Český Těšín 1999, s. 225. O návštěvě maršálka byl natočen film, který se v roce 1935 polští politici neúspěšně pokusili získat, neboť loajální tendence snímku již neodpovídaly novým představám o vztazích mezi ČSR a Polskem.

¹¹Wojnar, W.: *Prawda o Cierlicku, gdzie Żwirko i Wigura startowali do wieczności*. Przedruk z „Prawa Ludu“. Czeski Cieszyn 1934, s. 38.

obyvatelstvo do boje na obranu nejhroženějšího místa. Těrlicko, zbrocené krví hrdinných letců, otrásló svědomím společnosti, sjednocujíc ji do sevřeného a disciplinovaného obranného šiku“.¹²

Rozbuškou výrazného zhoršení česko-polských vztahů se stalo obsazení místa faráře v těrlické římsko-katolické farnosti, k níž příslušelo i pět okolních obcí. Zdejší farář Oskar Zawisza zemřel 18. ledna 1933. Patřil k předním činovníkům Svazu slezských katolíků a k významným postavám polského národního života v regionu. Právě on sloužil první zádušní mši za mrtvé letce 12. září 1932 na Kostelci na místě katastrofy a doprovázel pak pohřební průvod až k hranici. Nejen v očích svých polských farníků se tak spojil s nedotknutelnou legendou Żwirkowiska, takže cokoliv, co mohlo být pokládáno za neúctu k jeho památce, vnímala polská veřejnost s mimořádnou citlivostí. V očích úřadů však měl jistý vroubek – až do intervence ministerstva školství a kultury v květnu 1930 odmítal vyslyšet přání svých českých farníků, aby se v těrlickém kostele konaly jednou měsíčně bohoslužby v češtině. Po jeho smrti byla těrlická farnost obsazena českým farářem dr. Vítem Mojžíškem, což mezi polským obyvatelstvem vyvolalo nebyvalou vlnu rozhořčení a protestů. Hovořilo se o porušení úmluvy o tom, že uprázdněná místa farářů budou obsazována osobami stejné národnosti, jaké byl jejich předchůdce. Češi i Poláci si byli dobře vědomi významu církve a školy při formování národního vědomí obyvatel Těšínska, jak ho dokládaly časté a výrazné zvraty ve statistikách, zjišťujících při sčítání lidu národnost v jednotlivých obcích. Právě těrlické farnosti se dotkly jazykové spory už v letech 1862–1864. V novém sporu poukazovala česká strana na fakt, že o obsazení farnosti rozhodly církevní orgány – kardinál Bertram z vratislavské diecéze, vycházející z návrhu konference děkanů; Zemský úřad v Brně církevní volbu pouze potvrzoval. Polská strana viděla za rozhodnutím intriky českých šovinistů, které zhatily jmenování polského kněze a katechety polské školy v Karvině Karola Maultze. Polští činovníci se s žádostí o podporu obrátili na patrona farnosti hraběte Larische, poslali memoriál a posléze i deputaci ke kardinálu Bertramovi, zorganizovali podpisovou petici k Zemskému úřadu v Brně. Polští farníci bojkotovali bohoslužby faráře Mojžíška a naléhali na něj, aby podal rezignaci. Žádný z těchto kroků však nedosáhl změny situace.¹³

¹²Tamtéž, s. 38 a 53.

¹³Ke sporu viz české argumenty v pracích Piřha, E.: *Jazykový a národnostní spor v těrlické farnosti v letech 1862-1864*. Místek 1934; Chmelař, J.: *Polská menšina v Československu*. Praha 1935. - Polské argumenty viz Wojnar, W.: c. d.

Spor o faru v Těrlicku se přenesl do veřejného života v regionu. Dotkl se např. i známého polonofila prof. Františka Krále, předsedy Česko-polského klubu v Moravské Ostravě. Poláci ostře odmítli jeho kritiku v polském tisku, podle níž rozhodnutí církevních orgánů ovlivnila taktická chyba vedoucích představitelů polských organizací z Těšínska, kteří neintervenovali včas a důsledně za svého kandidáta. Česká strana Krále neprávem nařkla, že se pokoušel přemluvit faráře Mojžíška k odstoupení, a kritizovala jeho výroky o tom, že není třeba se divit, že se polská menšina brání asimilaci a že je spíš ostudou Čechů, když jako většinový národ nejsou schopni učinit rozumné ústupky v zájmu polské menšiny. Československý konzul v Katovicích si na ministerstvu zahraničí dokonce stěžoval na Královu „protičeskoslovenskou činnost“ a navrhoval, aby mu v ní úřady zabránily.¹⁴

Vrcholný orgán polské menšiny, Mezistranický výbor polských stran v Československu, se na svém zasedání 13. května 1933 usnesl, že pokud bude farnost v Těrlicku obsazena farářem české národnosti, vyzve polské strany v Československu, aby zvážily odvolání svých představitelů z jakékoliv spolupráce s Čechy a odmítly spoluúčast na jakýchkoliv společných podnicích a slavnostech. Zároveň zdůraznil, že *„zamýšlené společné slavnosti u příležitosti odhalení pomníku Žwirka a Wigury v Těrlicku jako v obci, bezprostředně dotčené ztrátou polské farnosti, budou nemožné“*. Na tuto výzvu záhy reagoval polský Výbor pro stavbu pomníku Žwirka a Wigury v Těrlicku, který se na svém zasedání 27. května 1933 v Českém Těšíně usnesl nepodílet se na slavnosti odhalení pomníku, který měl být pořízen ze společných polských a českých finančních prostředků. Zároveň vyzval polskou menšinu, aby se zdržela jakékoliv účasti na této slavnosti a přislíbil, že na lesní parcele na místě neštěstí v nedaleké budoucnosti *„prostředky výlučně polskými postaví pomník, případně jinou odpovídající památkovou stavbu“*. Ve zdůvodnění svého rozhodnutí uvedl: *„Výbor si je dobře vědom toho, jaké rozhořčení a pobouření proti němu by vyvolalo, kdyby na území obce, v níž polská věc doznala tak bolestné křivdy, polský Výbor, reprezentující místní obyvatelstvo, společně s Čechy odhaloval pomník, který by měl být symbolem bratrských citů obou národů, a kdyby jménem ukřivděného lidu hlásal přátelství a slovanskou solidaritu.“*¹⁵ Názory na postavení pomníku se tedy po několika měsících iluzí o možné spolupráci vrátily tam, kde byly hned na počátku. Už ve své první výzvě ke krajanům v září 1932 totiž Výbor

¹⁴Tamtéž, s. 40, 66, 81; Gawrecki, D.: c.d., s. 211, 277.

¹⁵Wojnar, W.: c. d., s. 56-58.

uváděl, že „polské obyvatelstvo v Československu musí svými vlastními silami postavit na místě neštěstí pomník“.¹⁶

Tak se stalo, že pomník zhotovený českým sochařem Juliem Pelikánem nebyl v Těrlicku odhalen. Paradoxně jej to uchránilo před zničením, neboť němečtí okupanti v prosinci 1940 celý areál Żwirkowiska zpustošili. Pomník přečkal válku a v roce 1950 byl vztyčen přímo na místě tragédie, kde stojí dodnes.¹⁷

V létě 1933 se již blížilo první výročí tragédie a polské organizace i československé úřady si uvědomovaly, že je třeba přichystat důstojnou vzpomínku této události. Poblíž Horního Těrlicka byl v červenci zřízen tábor polských harcerů z oddílu z Orlové, vedený instruktorem Ludwikem Kohutkem, úředníkem katovického vojvodství, který své svěřence vychovával v polském národním duchu. Pracovali na úpravě místa katastrofy, rovnali terén, čistili les a zvelebovali celé okolí. Akci prý inspiroval konzul Ripa, který se 13. července zúčastnil večerní vzpomínkové slavnosti harcerů. Konala se tu i polní mše s účastí 500 lidí z celého okolí. V srpnu v úpravách památného místa pokračovalo třicet vojáků technického oddílu 8. pěšího pluku z posádky v Českém Těšíně pod velením majora Štěrbý. Kamenický mistr Śmilowski z Hnojníku zhotovil pamětní kámen se jmény letců a datem katastrofy. Pozemek byl oplocen a byl na něm umístěn dřevěný kříž se symbolem vrtule. U cesty v místech, kam byly po katastrofě přeneseny ostatky letců, vznikly dva symbolické hroby zdobené květinami.¹⁸

Nedlouho před slavností varoval český tisk, že Poláci chtějí přeměnit vzpomínkovou slavnost v Těrlicku v polskou národní manifestaci a využít této příležitosti k protistátním projevům.¹⁹ Slavnost svolal Výbor pro stavbu pomníku Żwirka a Wigury na neděli 10. září 1933. Z Polska se chystalo přijet 45 uniformovaných motocyklistů vojenského železničního oddílu z ředitelství státních drah v Katovicích s doprovodem polských novinářů. Ministerstvo zahraničí chvíli váhalo, zda výpravě udělí víza, ale ostravský policejní ředitel doporučil žádost ke kladnému vyřízení.²⁰ Podle zpráv z tisku přijely z Polska tři zvláštní vlaky s návštěvníky z Katovic, Krakova, Bílska a Tarnowa. Mši v kostele sloužil děkan Knyps z Fryštátu, ke katolíkům kázal kněz Nowak ze Stonavy, k evangelíkům pastor Teper z Bludovic. Za Výbor promluvil jeho předseda poslanec Wolf.

¹⁶*Odezwa Komitetu budowy pomniku Żwirki i Wigury w Cierlicku*. Prawo Ludu, r. 4, nr 39, 22. 9. 1932.

¹⁷Rusnok, J.: c. d., s. 148; Szymeczek, J.: *Pomnik stanął dopiero w 1950 roku...* Głos Ludu, 19. 9. 1997.

¹⁸Tamtéž; Rusnok, J.: c. d., s. 147; Zemský archiv Opava (dále jen ZAO), fond Policejní ředitelství města Ostravy, prezidiální spisy (dále jen PŘMO), 1933, karton 344, sign. 1/26.

¹⁹*Ne pietní projev, ale polsko-nacionální manifestace*. Moravskoslezský deník, 26. 8. 1933.

²⁰Gawrecki, D.: c. d., s. 224.

Přítomen byl konzul Ripa a četné osobnosti z Varšavy a Krakova. K českým hostům patřil zástupce Moravskoslezského zemského úřadu okresní hejtman dr. Gella z Českého Těšína, okresní hejtman dr. Hölling z Fryštátu, delegace Moravskoslezského aeroklubu s předsedou zemským viceprezidentem Žáčkem, divizní generál Kroutil, brigádní generál Husárek, důstojníci z posádky v Českém Těšíně v čele s podplukovníkem Koblitzem. Zdá se, že vzájemné spory se navenek neprojevily, neboť novinová zpráva konstatovala: „*Všechny projevy vyzněly velmi srdečně pro sblížení česko-polské.*“ Závěr článku v podobném duchu už ale zřejmě hodně přeháněl: „*Československý a polský lid důstojně oslavil tímto způsobem památku zahynulých polských letců a prohloubil tím značně československo-polské přátelství.*“²¹ Polské zdroje naopak viděly slavnost jako „*mohutnou polskou manifestaci*“ a zdůrazňovaly, že „*české obyvatelstvo se slavnosti neúčastnilo, přišli jedině pozvaní představitelé českých vojenských a civilních úřadů a Aeroklubu z Brna.*“²² Značně se různí též údaje o počtu zúčastněných osob. Např. J. Szymeczek uvádí podle časopisu *Nasz Kraj* „*pět tisíc poutníků z Československa a Polska.*“²³ Český tisk se ale zmiňoval, že jen zvláštní vlaky z Polska přivezly přes šest tisíc osob, mezi nimiž prý bylo i hodně Čechů žijících v Polsku, kteří se chtěli podívat do své staré vlasti.²⁴ Pracovník ostravského konzulátu Rudolf Kobiela hovořil o „*účasti desítek tisíc Poláků.*“²⁵ Spisovatel Gustaw Morcinek uvedl dokonce 50 tisíc účastníků.²⁶

Żwirkowisko tedy bylo symbolem bratrství a česko-polské spolupráce jen v dobových prohlášeních a v pomíjivých novinových článcích, ve skutečnosti se pro tuto myšlenku nikdy nepodařilo získat dostatečnou podporu na žádné ze záhy znovu znesvářených stran. Oficiální úctu československé armády, letců či úřadů nelze vydávat za postoj českého obyvatelstva, které se, snad s výjimkou prvních dojmů bezprostředně po katastrofě, stavělo ke spolupráci s Poláky se značnou nedůvěrou. Stejnou nedůvěrou, přes prvotní naivní představy a spíše až dodatečně dokládáné argumenty svého zájmu, měli ke spolupráci s Čechy místní Poláci. To vysvětluje, proč se původně proklamované nadšení mohlo tak rychle změnit ve svůj opak. Místo tragédie polských letců bylo pro Poláky na Zaolzí vlastně už od počátku spíše symbolem jejich pouta k Polsku a

²¹*Pocta padlým polským letcům.* POD, 11. 9. 1932.

²²Wojnar, W.: c. d., s. 70.

²³Szymeczek, J.: c. d.

²⁴*Pocta padlým polským letcům,* c. d.

²⁵Wojnar, W.: c. d., s. 70.

²⁶Morcinek, G.: *W rocznicę startu do wieczności.* Prawo Ludu, r. 5, 1933, nr 38, 14. 9. 1933.

symbolem úsilí, zaměřeného především tímto směrem. A podobně je vnímala i většina Čechů, přes oficiální hesla o bratrství.

Krize v česko-polských vztazích (1934-1935)

Už koncem roku 1933 bylo stále zřetelnější, že ve vztazích mezi Československem a Polskem dochází ke změně orientace. Podepsání polsko-německé deklarace o neútočení v lednu 1934 se projevilo v nastolení protičeskoslovenského kursu polské zahraniční politiky, jež předpokládala brzký rozpad ČSR. Zaměřila své úsilí na neutralizaci Slovenska, vytvoření maďarsko-polské hranice přiřčením Podkarpatské Rusi k Maďarsku a na připojení Těšínska k Polsku. Právě Těšínsko se stalo důležitým argumentem této politiky, jež měla své důsledky pro zdejší polskou menšinu a všem obyvatelům regionu přinesla vzrůst nedůvěry, netolerance a dokonce i otevřeného nepřátelství. Sama se zároveň pokoušela zdůvodnit změnu svého kursu tvrzením o neutěšených národnostních poměrech v ČSR, v nichž docházelo k perzekuci polské menšiny.

Soužití národů v příhraniční oblasti se sotva může obejít bez konfliktů. Většinový národ má přirozenou tendenci asimilovat menšiny, jejich přirozenou reakcí je obrana proti asimilaci. Sebelepší soubory předpisů k ochraně menšin nemohou zaručit, že občané se svých práv skutečně dovolají, neboť kterýkoliv činitel na periferní úrovni může vázat jejich právo na okolnosti a podmínky, které v zákonech nejsou. Zdroje těchto konfliktů lze sotva úplně odstranit, avšak demokratická společnost má možnost i povinnost konfliktní situace veřejně projednávat a otevřeně hledat cestu k jejich přijatelnému řešení. Jak dokládají stovky prošetřovaných stížností na porušování menšinových práv uložené v archivech, úřadům předválečné ČSR taková snaha obvykle nechyběla, i když ne vždy byla završena objektivním rozhodnutím. Svou roli zde sehrával rostoucí nacionalismus a šovinismus, jehož projevy lze zaznamenat na polské i na české straně.

Kompaktní menšina usídlená těsně u hranic státu svého mateřského národa, jak tomu bylo v případě Poláků na Zaolzí, jistě právem toužila po splynutí se svou starou Vlastí, jejíž velmocenské ambice začaly nabývat zřetelných obrysů. O to snáze ji šlo lákat k podílu na realizaci této politiky. Většina Poláků v regionu si nepochybně přála připojení Těšínska k Polsku a byla ochotna se v této věci angažovat. Takové přání lze

jistě pochopit a zdůvodnit řadou argumentů historické, právní, etnické či jiné povahy. Zároveň je však nutno vidět, že bylo v rozporu s mezinárodně uznaným uspořádáním poválečných poměrů v Evropě a z hlediska československých zákonů nebylo legitimní. Úřady proto musely takovým snahám čelit, což ale vyvolávalo další výtky, že stát nedodrží své závazky v ochraně menšinových práv. Vše se navíc odehrávalo v době doznívající hospodářské a sociální krize ve světě, jejíž důsledky pociťovaly menšiny mnohem citelněji než většinová společnost.

Od počátku roku 1934 začala v polském tisku soustředěná protičeskoslovenská kampaň s cílem vzbudit dojem, že Těšínsko připadlo ČSR neprávem a že tamní Poláci jsou vystaveni české perzekuci a útisku. Do kampaně se aktivně zapojovaly četné polské organizace a spolky, které pořádaly protestní manifestace (největší se uskutečnila 25. února v Cieszyně k 15. výročí bojů o Těšínsko), organizovaly sbírky na podporu Poláků v Zaolzí, vydávaly letáky aj. Např. Legion Młodych šířil na jaře 1934 v obcích na Zaolzí letáky s výzvami k odporu proti českému „uloupení“ Těšínského Slezska. V únoru 1934 vystřídal K. Ripu ve funkci generálního konzula Polské republiky v Ostravě Leon Malhomme, který usiloval o politické sjednocení polské menšiny, podporoval a rozvíjel její aktivity v protičeskoslovenských vystoupeních. Spolu se svými úředníky vystoupil z Česko-polského klubu v Ostravě a stavěl se proti jeho existenci i proti konání jakýchkoliv společných česko-polských akcí. Byl dokonce v kontaktu s ilegálními skupinami místní polské mládeže, které chtěly organizovat bojovou činnost.²⁷

Akce byla řízena z Varšavy nejprve prostřednictvím Ministerstva zahraničních věcí a jeho kontaktů na polskou menšinu v ČSR. V dubnu 1934 začala již rozvinuté kontakty využívat Expositura 2 II. oddělení Hlavního štábu polského vojska s cílem vytvořit předpoklady „*pro diverzně-politickou akci v případech, kdy nastává nutnost nelegální činnosti*“. Dochovala se zpráva šéfa Expositury 2 majora Edmunda Charaszkiwicze a vedoucího jednoho z referátů E-2 kapitána Wojciecha Lipińskiego „*z průběhu protičeské akce na Zaolzanském Slezsku*“, podaná 31. října 1935, v níž se o počátcích akce uvádí: „*Je třeba poznamenat, že do dnešního dne se spolupráce s konzulárním odborem Ministerstva zahraničních věcí rozvíjí co nejzdárněji. V lednu 1934, dva týdny před podpisem polsko-německého paktu o neútočení (datum podepsání paktu 26. I. 34) začala antičeská kampaň inspirovaná MZV.*

²⁷Długajczyk, E.: *Tajny front na granicy cieszyńskiej*. Wywiad i dywersja w latach 1919-1939. Katowice 1993, s. 63-65.

*V Polsku se projevovala ve formě tiskové akce připisující Čechům utlačování polské menšiny, na území Zaolzánského Slezska zase v činnosti konzula v Moravské Ostravě – Malhomma, který, opíraje se o Mezistranický výbor polských stran, prováděl mezi Poláky na Zaolzánském Slezsku intenzivní nacionalistickou agitaci, propaguje hesla velmocenského Polska. Využívaje své osobní popularity dokázal konzul Malhomme v krátkém čase zmobilizovat veřejné mínění polského obyvatelstva po tamté straně Olzy ve smyslu probuzení antipatií k Čechům a zpochybnění trvalosti nespravedlivého připojení okresů obydlených v převážné většině polským obyvatelstvem k Československu.*²⁸

V atmosféře rostoucího napětí mezi Poláky a Čechy na Těšínsku se chystala vzpomínková slavnost ke 2. výročí těrlické tragédie. Ve výroční den smrti Żwirka a Wigury, 11. 9. 1934, přinesl český tisk úřední sdělení Aeroklubu Republiky československé. Připomínala se v něm tragická smrt polských letců i jejich slavné vítězství v závodě kolem Evropy, díky němuž připadl polskému Aeroklubu čestný úkol stát se pořadatelem dalšího ročníku soutěže. Její účastníci právě v těch dnech prolétali Brnem a Prahou.²⁹ Pietní oslava byla svolána na neděli 16. září 1934 a podle zpráv českého tisku se jí zúčastnily jen asi 3 tisíce osob. To vzbudilo jistý údiv, neboť loňskou účast na oslavách list odhadoval na 40 tisíc osob. Mezi účastníky bylo hodně harcerů, hasičů, studentů, starostové z okolních obcí. Z pěveckých sborů přišly pouze katolické, protože evangelické sbory prý svou účast tentokrát vypověděly. Konala se katolická mše. Československou armádu zastupoval generál Číla, podplukovník Hejduk a šest důstojníků od pěšího pluku 8 z Místku a leteckého pluku 2 z Olomouce. Generál Číla vzdal čest památce letců „*bratrské armády polské*“ a složil k pomníku velký věnec od československé armády. Polské hosty zastupoval konzul Malhomme, který poděkoval za účast zástupcům čs. armády i brněnského aeroklubu.³⁰

Slavnost už sotva šlo označit za příspěvek k česko-polskému sblížení, jak se o to český tisk ještě před rokem nespěšně pokusil. Předseda polského výboru pro zřízení pomníku Leon Wolf ve svém proslovu zdůrazňoval jen jednu strunu: „*Żwirko i Wigura jsou symboly hrdinství obrozeného velmocenského Polska, které prolévalo potoky krve nejen za vlastní svobodu, ale též za světovou kulturu a civilizaci. Żwirko a Wigura jsou*

²⁸Badziak, K.-Matwiejew, G.-Samuś, P.: „*Powstanie*“ na Zaolziu w 1938 r. Polska akcja specjalna w świetle dokumentów Oddziału II Sztabu Głównego WP. Warszawa 1997, s. 50.

²⁹Výročí smrti polských letců na Těšínsku. POD, 11. 9. 1934.

³⁰Oslava výročí tragické smrti polských letců. POD, 17. 9. 1934.

*symboly toho všeho, co je velké v národě, jehož vůdce maršálek Piłsudski vzbudil lásku vlasti.*³¹

Motiv těrlické tragédie se v roce 1934 dostal i do knížky pracovníka ostravského konzulátu Rudolfa Kobiely, kterou napsal pod pseudonymem Wiesław Wojnar. Knížka je věnována sporu o těrlickou farnost a oponuje v témž roce vydané české brožůře Evarista Piřhy,³² připomínající česko-polské spory v této farnosti v 19. století. Kobiela k vylíčení svého stanoviska dovedně využil propagandistické hodnoty symbolu Żwirkowiska, jehož linoryt umístil na obálku a knížku doprovodil fotografiemi z místa havárie. Přidal i několik zmínek o jednáních ohledně výstavby pomníku a oslavách prvního výročí tragédie. Natolik se však soustředil na vylíčení sporu o farnost, že opakovaně uvedl nesprávné datum katastrofy v Těrlicku.³³

Nedlouho po slavnosti v Těrlicku, symbolicky v den státního svátku Československa – 28. října 1934 – se v Cieszyně konalo slavnostní odhalení pomníku slezských legionářů. Na vysokém podstavci stála bohyně vítězství se zdviženou šavlí a ve vyzývavém gestu ukazovala k hranici na Olze. Na slavnosti zazněly protičeskoslovenské projevy a český tisk připomínal, že už v roce 1926 ve Skoczowě byl na pomníku padlým v bojích o Těšínsko zobrazen polský legionář, jak tluče palicí do hlavy svíjejícího se českého lva. Na zákrok ministerstva zahraničí byla později plaketa s urážlivou alegorií z pomníku odstraněna. Třetí pomník s podobnou tematikou byl odhalen v září 1935 v Zebrzydowicích.³⁴

Ani v roce 1935 kampaň proti Československu neustávala, spíše se ještě více vyhraňovala. Pracovníci vojenské Expozitury 2 začali podle svého šéfa navazovat kontakt „s významnějšími jednotlivci z řad polských obyvatel za Olzou“, aby je seznámili se záměrem na vytvoření bojové organizace na československém území: „...bylo jim navrženo, aby z řad polské mládeže vybrali a naverbovali do organizace nejcenější jednotlivce, kteří by mohli sehrávat roli organizátorů a vůdců nelegálního hnutí v terénu. Zástupci z terénu naprosto uznali nutnost zahájit akce toho druhu a prohlásili, že vlastenecky naladěná většina polského obyvatelstva za Olzou už dávno čeká na povel z Polska a je připravena k největším obětem pro napravení neslýchané křivdy, za niž

³¹Prawo Ludu, r. 6, 1934, nr. 38, 20. 9. 1934.

³²Piřha, E.: c.d.

³³Wojnar, W.: c.d., s. 36. Autor tvrdí, že neštěstí se odehrálo 10. září 1932.

³⁴Gawrecki, D.: c.d., s. 169, 253; *Zaolzie jest nasze*. Prawda o Śląsku Zaolziańskim. Prace zbiorowe pod red. St. Rusina. Cieszyn Zachodni 1939, foto za s. 82; *Nový protičeský pomník za Olzou*. POD, 11. 9. 1935.

*považuje připojení té části Slezska k Československu.*³⁵ V době od konce listopadu 1934 do konce března 1935 bylo do organizace přijato devět kandidátů na velitele bojových skupin. Po dvojicích je povolávali do Varšavy, kde byli vzati pod přísahu a prošli výcvikem v metodách konspirační práce a v bojové činnosti. Hned po návratu do ČSR začali organizovat vlastní skupiny, jež se z důvodu utajení navzájem neznaly. „*Svou činnost zahájily bojové skupiny už v lednu 1935 – při čemž jednotlivé akce ne zcela odpovídaly vydaným instrukcím. Příčinou bylo příliš velké nadšení a snaha jednotlivých vůdců projevit svou aktivitu. K akcím tohoto druhu patří: poškození pomníku Státní hymny v Třinci (30. I. 35); zdemolování české školy v Karpentné (10. II. 35); zlomení lípy v Albrechticích zasazené na památku 80. narozenin prezidenta Masaryka a pomalování pomníku prezidenta nápisem At' žije Józef Piłsudski (19. III. 35). Kromě toho bylo provedeno několik teroristických akcí formou zbití českých úředníků zvláště nepřátelsky naladěných vůči Polákům či zdemolování jejich bytů. K drobnějším akcím lze přiřadit četné případy umístění vlasteneckých nápisů a polských státních znaků na budovách, ohradách atp.*“³⁶

Podle zpráv tisku bylo podobných akcí mnohem více a nebezpečně vzrůstaly i živelné projevy nesnášenlivosti a šovinismu na obou stranách. K poměrům na Těšínsku se vyjádřily v březnu 1934 české politické strany memorandem, v němž požadovaly umístění vojenské posádky do Českého Těšína, zákaz zaměstnávání polských státních příslušníků, vypovězení turistické konvence a další opatření. Memorandum polských politických stran v ČSR zase podrobně dokládalo neutěšené podmínky pro rozvoj polské menšiny a ostravský konzulát podle pokynů z Varšavy shromažďoval fakta o všech případech perzekuce Poláků v ČSR. V květnu 1935 byl ze své funkce odvolán konzul Malhomme, jemuž se mj. vyčítalo, že ve své protičeské horlivosti roztrávil polský politický tábor zrovna v období parlamentních voleb. Úřady ve Varšavě se rovněž obávaly, že by svými styky mohl dekonspirovat zdárně se rozvíjející bojovou akci. Její skutečné původce se československým úřadům totiž nepodařilo zjistit a mylně se domnívaly, že ji organizuje konzulát nebo skupina slovenských separatistů z Cieszyna. Nový konzul Aleksander Klotz však pokračoval v politice svého předchůdce se stejnou horlivostí.³⁷

³⁵Badziak, K.- Matwiejew, G.-Samuś, P.: c. d., s. 50-51.

³⁶Tamtéž, s. 51-52.

³⁷Gawrecki, D.: c.d., s. 261, 270, 271, 294.

V létě a na podzim roku 1935 se vztahy obou zemí vyhrotily. Tentokrát k tomu přispělo především uzavření spojenecké smlouvy mezi ČSR a SSSR v květnu 1935. K 15. výročí rozdělení Těšínska se v Cieszyně konala 28. července mohutná manifestace, otevřeně požadující revizi hranic. V depeši odeslané generálu Rydzy-Śmigłému do Varšavy shromáždění slibovalo: „*Nevynecháme žádnou příležitost, jak našim Bratřím za Olzou pomoci v boji za osvobození.*“ Český tisk odhadoval počet demonstrantů na 4-7 tisíc, polský tisk uváděl 15-20 tisíc osob.³⁸ V srpnu zase česká strana neopomněla připomenout 600. výročí podpisu tzv. trenčínské smlouvy ze 24. 8. 1335, v níž se český král Jan Lucemburský spolu s markrabětem Karlem (budoucím králem Karlem IV.) zřekli ve prospěch polského krále Kazimíra III. nároků na polský trůn a současně si pojistili držení celého Slezska včetně knížectví Těšínského ve svazku zemí Koruny české.³⁹

Před začátkem školního roku se polské Ministerstvo zahraničí obrátilo na Expozituru 2 se žádostí, aby její bojové skupiny provedly na Zaolzí akce, jež by mohly být výrazem protestu proti nucené čechizaci polských dětí. Výsledky srpnových zápisů totiž vykazovaly úbytek dětí přihlášených do polských škol. Expozitura ihned vyhověla: „*Povedení akcí bylo nařízeno na den 2. IX. 1935, tj. den zahájení školního roku. V praxi trvaly až do konce září, avšak většina z nich byla provedena v přikázaném termínu. Akcí se účastnily všechny bojové skupiny. V důsledku akcí provedených hlídkami, jimiž disponuje E-2, bylo ve větším či menším rozsahu zdemolováno 16 českých škol na celém území Slezska, včetně státního gymnázia v Těšíně. Většina akcí spočívala ve vytlučení okenních tabulí ve školních místnostech a bytech českých učitelů. V několika případech byly zničeny školní pomůcky a odstraněny české státní znaky.*“⁴⁰

Útoky na české školy a další incidenty, každodenně komentované v tisku, vzbudily u českého obyvatelstva mimořádné pobouření. Předpokládalo se, že jde o organizovanou akci, i když pachatelé nebyli zjištěni. Polský tisk dokonce naznačoval, že útoky provádějí sami Češi, aby měli záminku k represáliím proti Polákům. Do Prahy se vypravila deputace českých stran a korporací z Těšínska s žádostí o zákrok a byla ujištěna, že vláda zasáhne.⁴¹ Situaci shodně vylíčila i zpráva Expozitury 2: „*Už první akce vyvolaly u*

³⁸Tamtéž, s. 295; *Zaolzie jest nasze*, c.d., s. 78-82; *Poláci přece provokují!* POD 29. 7. 1935; *Revisionistické provokace za Olzou*. POD 30. 7. 1935.

³⁹*600 let je Těšínsko naše*. POD, 24. 8. 1935.

⁴⁰Badziak, K.- Matwiejew, G.-Samuś, P.: c. d., s. 52.

⁴¹Viz např. *Neslýchaná hrubost polských šovinistů*. POD, 3. 9. 1935; *Vláda znemožní teroristické činy Poláků na Těšínku*. POD, 4. 9. 1935; *Nové vytloukání oken na Těšínku*. POD, 9. 9. 1935; *Kdo rozbíjí české školy na Těšínku?* POD, 10. 9. 1935.

úředních činitelů i českého obyvatelstva neklid. Akce proti školám vytvořily atmosféru strachu. Český tisk udeřil na poplach, vyzýváje úřady k vydání nařízení, jež by uklidnila veřejnost. Do Prahy odjela delegace složená ze zástupců všech českých organizací, aby intervenovala u vlády. V důsledku toho byla vydána řada ochranných nařízení a zesíleny represe. Byl početně posílen stav četnictva a do Těšína byla povolána rota vojska.⁴²

Mezi lidmi na Těšínsku se začalo proslýchat, že se chystá polské povstání. Expositura 2 se rozhodla uvést do provozu nelegální vysílačku, jež měla na náklady a pod vedením Ministerstva zahraničních věcí politicky ovlivňovat Poláky v ČSR. Nabídla ministerstvu rovněž své přímé zpravodajské kontakty na činovníky polských stran včetně PSPR i SL⁴³ a hlášení o situaci uzavírala konstatováním: „Dnešní situace E-2 na území Zaolzanského Slezska umožňuje přikročit v každé chvíli k organizaci vhodných vojensko-diverzních prací.“⁴⁴

V této krajně napjaté situaci, jež neměla daleko k výjimečnému stavu, se měly odbývat vzpomínkové slavnosti ke 3. výročí letecké tragédie Żwirka a Wigury.

Zakázané oslavy v Těrlicku v září 1935

Ve zjitřené atmosféře česko-polských konfliktů na Těšínsku, kdy došlo k četným útokům na české pomníky a symboly československé státnosti, by zamýšlená stavba čistě polského pomníku byla nepochybně chápána jako politický čin, bez ohledu na původní pohnutky k jeho výstavbě. Proto se jako přijatelnější jevila stavba kaple. Vždyť ani Těrlicko nebylo ušetřeno konfrontačních střetů. Hlášení policie z března 1935 se zmiňuje o důvěrné informaci, podle níž se připravovalo poškození areálu Żwirkoviska pomocí výbušnin. Údajně se jednalo o polskou provokaci, jež měla opodstatnit útoky na české pomníky. Proto bylo nařízeno „co nejpřísnější střežení památníku“.⁴⁵

Teprve v červenci 1935 podal Výbor pro stavbu pomníku Żwirka a Wigury u obecního úřadu v Dolním Těrlicku žádost o povolení ke stavbě mauzolea u místa neštěstí. Okresní úřad v Českém Těšíně to hned hlásil Zemskému úřadu do Brna, kde si nechali ověřit, že obecní starosta je skutečně oprávněn takový souhlas udělit, protože se

⁴²Badziak, K.- Matwiejew, G.-Samuś, P.: c. d., s. 53.

⁴³PSPR = Polska Socjalistyczna Partia Robotnicza, Polská socialistická strana dělnická; SL = Stronnictwo Ludowe, Lidová strana (agrárníci).

⁴⁴Badziak, K.- Matwiejew, G.-Samuś, P.: c. d., s. 54

⁴⁵ZAO, PŘMO, 1935, kart. 371, sign. 1/123.

nejedná o stavbu prováděnou ze státních či zemských prostředků. Původně prý pořadatelé zamýšleli postavit kapli, ale pro neshody mezi polskými evangelíky a katolíky bylo od stavby kaple prozatím upuštěno. V mauzoleu neměly být žádné oltáře ani sochy, teprve později se počítalo s umístěním soch obou letců. Starosta stavbu povolil s tím, že bude dokončena do 9. listopadu 1935. Ke slavnostnímu otevření a vysvěcení stavby mělo dojít už 15. září.⁴⁶

Podle hlášení četnické stanice v Horním Těrlicku byla stavba mauzolea o půdorysu 6,55 x 5,80 metru a výšce 9 metrů zahájena 10. července. Prováděl ji stavitel Jan Riegel z Fryštátu podle projektu architekta Davida z Českého Těšína. Podle smlouvy měly být na stavbě zaměstnány výhradně osoby polské národnosti, dle zjištění úřadů tam však ve skutečnosti pracovali též dva Češi. Počítalo se údajně s tím, že později bude stavba sloužit též jako kaple a do třech výklenků budou umístěny oltáře. Na místě hlavního oltáře měla být prozatím pamětní deska. Náklady měly činit asi 50 tisíc Kč (bez oltářů) a hradil je Výbor pro výstavbu pomníku Žwirka a Wigury, zastoupený předsedou dr. Wolfem z Fryštátu. Stavba měla být předána 7. září, jinak stavitelům hrozila pokuta tisíc korun za každý den prodlení.⁴⁷

Už v polovině srpna, kdy se začalo proslýchat, že o měsíc později chystají Poláci v Těrlicku slavnost spojenou s vysvěcením mauzolea, se ozvaly první české protesty. Akční výbor českotěšínských organizací Jednota Československé obce legionářské, Tělocvičná jednota Sokol a Odbor Slezské Matice osvěty lidové podal k Okresnímu úřadu žádost, aby v den konání oslav nebyly polským státním příslušníkům povolovány žádné pasové úlevy pro přechod hranice a hromadným výpravám měl být přechod zcela zakázán. Zdůvodňoval to protičeskoslovenskými demonstracemi pořádanými v Polsku v poslední době a předpokladem, že slavnost v Těrlicku by se při účasti zahraničních Poláků v takovou akci vyvinula. Dodával, že precedens uzavření hranice poskytl nedávno sami Poláci, když při leteckém dni pořádaném v Cieszyně uzavřeli hranici pro československé občany. V zájmu klidu by slavnost měla mít jen církevní ráz, bez proslovů cizích státních příslušníků včetně úředníků konzulátu. Projevy domácích řečníků by měly být předem úředně schváleny. Nakonec výbor pohrozil, že nebude-li včas vyrozuměn o vyřízení své žádosti, uspořádá český tábor lidu v Těrlicku ve stejný den a stejnou hodinu jako Poláci. Okresní úřad v Českém Těšíně žádost postoupil

⁴⁶Moravský zemský archiv Brno (dále jen MZA), fond Zemský úřad Brno - prezidiální registratura (dále jen ZÚ), 1938, karton 290, i. č. 17191, s. 46.

⁴⁷Tamtéž, s. 48.

Zemskému úřadu do Brna a ten ihned uvědomil Ministerstvo vnitra v Praze. Do Českého Těšína sdělili, že o podmínkách k povolení oslav mají rozhodnout až podle programu a rozsahu akce a dalších okolností, jež musí pořadatelé uvést v žádosti o povolení.⁴⁸

I když žádost nebyla ještě podána, objevovaly se zprávy, že vzhledem k parlamentním volbám v Polsku bude slavnost o týden odložena až na 22. září, aby účast zahraničních Poláků byla co největší. Polský tisk uváděl, že bude zřízena zvláštní autobusová doprava z Cieszyna do Těrlicka a na hraničním mostě bude informační kancelář. Šířily se však i zvěsti, že slavnosti má být „*využito ze strany polské k vpádu na Těšínsko*“. Policejní agent, jehož relace prý byly vždy velmi spolehlivé, oznámil do Českého Těšína, o čem jednala důvěrná schůzka 17 vedoucích funkcionářů polských polovojenských organizací, která se konala večer 28. srpna v Bílsku. Předmětem jednání byla příprava na slavnost v Těrlicku. Měli se jí zúčastnit všichni členové spolků a organizací ve stejnokrojích. Pokud některý člen nevlastnil stejnokroj, měl od spolku dostat aspoň čepici. Všichni účastníci akce měli dostat 80 % slevu na dráze a bezplatné hromadné povolení k překročení hranice. Po srazu v Cieszyně se měli seřadit do průvodu a s hudbou a prapory přejít do Českého Těšína a dál do Těrlicka. Zástupce svazu hornoslezských povstalců přislíbil účast 12 tisíc členů ve stejnokrojích, celkem se předpokládalo asi 40 tisíc účastníků. Pokud by československé úřady slavnost zakázaly, měl se uskutečnit manifestační protest už v Cieszyně. Další schůzka vedoucích funkcionářů se měla konat 31. srpna v Katovicích v sále obecního úřadu, kde měl být stanoven definitivní postup celé akce.⁴⁹

O hraničních propustkách přišel 3. září za okresním hejtmanem do Českého Těšína vyjednávat asesor cieszynského okresního starosty Gajdaczek. Navrhoval vydání jednorázových propustek i pro osoby, které nebydlí v 15 kilometrovém pohraničním pásmu a nemohou tedy využít úlev pohraničního styku dle úmluvy mezi ČSR a Polskem z roku 1925. Mělo jít o zástupce aeroklubu, autoklubu, legionářů, povstalců a dalších organizací, v celkovém počtu asi 300 osob. Naproti tomu účast osob z pohraničního pásma má být značná. Z polského zázemí nebudou však vypravovány žádné zvláštní vlaky. V obou případech budou účastníci slavnosti v občanských oděvech, stejnokroje připadají v úvahu jen pro hasiče.⁵⁰

⁴⁸Tamtéž, s. 49-50.

⁴⁹IKC, 21. 8. 1935; MZA, ZÚ, 1938, k. 290, i. č. 17191, s. 54-55.

⁵⁰Tamtéž, s. 57.

Ani tento poměrně vstřícný návrh nevzbudil na české straně důvěru. Přišel v krajně nevhodnou dobu, právě po zahájení série útoků na české školy a po protičeskoslovenských manifestacích mj. také těch polských organizací a spolků, které o úlevu žádaly. Okresní hejtman se proto hned nevyjádřil s odůvodněním, že pořadatelé slavnosti dosud nepožádali o úřední souhlas, a sdělil vše Zemskému úřadu do Brna. Navrhoval, aby „vzhledem na nynější oprávněné rozrušení českého obyvatelstva v okrese“ byl vydán na přechodnou dobu několika měsíců zákaz veškerých slavností pod širým nebem, „čímž by došlo pak již samočinně též k zákazu zamýšlené oslavy 3. výročí neštěstí letců *Żwirka a Wigury*“. Připomněl, že s podobným návrhem právě odjela do Prahy deputace českých stran z Těšínska, požadující po vládě ochranu proti polským útokům. Zemský úřad v hlášení ze 4. září Ministerstvu vnitra potvrdil, že vzhledem k vývoji situace by „účast členů polských organizací, které v poslední době uspořádaly na zdejších hranicích manifestace namířené proti ČSR“, nebyla vítaná ani v případě, že nebudou v uniformách. Navrhl, aby Ministerstvo vnitra a Ministerstvo zahraničních věcí posoudily, zda vydat všeobecný zákaz slavností či pouze zákaz slavnosti v Těrlicku. Připomněl, že jen během uplynulé noci byl z úřadovny celnice na nádraží v Českém Těšíně stržen a poškozen státní znak, a místo něj byl na zeď upevněn státní znak polský. V Dolních Marklovicích došlo k útoku na českou školu, v Doubravě byly posekány Lípy republiky. Dle názoru ostravského policejního ředitelství šlo o dílo „*teroristické skupiny zvané Přední stráž, která je pravděpodobně organizační složkou spolku Związek Niepodległościowców Śląskich*“, ⁵¹ a při krádežích v Polsku získala i výbušniny. Je tedy zřejmé, že o řízení akce z Varšavy neměly policejní orgány prozatím ani potuchy. K pátrání po pachatelích bylo uloženo, „*aby ještě dnes bylo do Českého Těšína posláno nenápadně 10 policejních agentů ovládajících polský jazyk*“.⁵²

Zástupci Výboru pro výstavbu pomníku *Żwirka a Wigury* podali žádost o povolení slavnosti Okresnímu úřadu v Českém Těšíně až 4. září (datována 3. září). Předpokládala, že oslavy v Těrlicku začnou polní mší s pěveckým doprovodem Svazu polských sborů v Československu pod vedením svazového ředitele pana Guziura. Po akademii, projevu zástupce výboru a pozdravech delegací měl následovat pochod obcí k místu katastrofy a „předání kaple“. Je zajímavé, že program nehovořil o mauzoleu, ale jednoznačně o kapli. Textový plakát s ohlášením slavnosti uváděl již oba výrazy jako rovnocenné vedle sebe a zval k účasti pouze polské organizace, polskou veřejnost a polské obyvatelstvo

⁵¹Jednalo se patrně o *Związek Powstańców Śląskich* (Svaz slezských povstalců).

⁵²MZA, ZÚ, 1938, k. 290, i. č. 17191, s. 56, 58, 59.

v Československu. I když se v programu neobjevila další jména, úřady se dověděly, že slavnostní mši má sloužit farář Płoszek z Hnojníku a projev má přednést předseda výboru dr. Wolf. Po slavnosti měl následovat hudební koncert. Okresní hejtman v hlášení do Brna vypočítal, že případný zákaz slavnosti bude využit k protičeskoslovenské agitaci, že může dojít k podezření, že incidenty posledních dnů vyvolala úmyslně česká strana, aby měla důvod k zákazu, a že i v zahraničí bude zákaz negativně posuzován jako důkaz, že na Těšínsku nemůže panovat klid. Zároveň ale dodal: „*Přes to všechno mám za to, že státní úřady bezpečnostní nemohou při dnešním rozrušení obyvatelstva českého za sebevětších bezpečnostních opatření vzít na sebe zodpovědnost za případné povolení slavnosti, obzvláště když ani nevíme, k jakým dalším incidentům ještě do 22. září dojít může.*“⁵³

V noci na 8. září došlo k dalším útokům na české školy v Albrechticích, Mostech u Jablunkova a také v obci, kde se měla konat vzpomínková slavnost, v Dolním Těrlicku. Okresní hejtman Gela se rozhodl slavnost nepovolit a 11. září o tom uvědomil pořadatele. Ve zdůvodnění zákazu uvádí, že úřadům velmi záleží na tom, „*aby s ohledem na cíl a význam této slavnosti byl i její průběh důstojný a hladký*“, čemuž však vývoj poměrů na Těšínsku „*nedává potřebnou záruku*“. Vypočítává nedávné útoky na české školy a dodává, že „*vyvstává absolutně odůvodněná obava, že konání slavnosti by v současné době mohlo nebezpečně ohrozit a narušit veřejný klid a pořádek*“. Proto okresní úřad nemůže vzít na vědomí oznámení slavnosti „*a je z výše zmíněných důvodů nucen slavnost v celém rozsahu zakázat*“.⁵⁴

Zákaz oslav vyvolal vzrušené reakce mezi Poláky po obou stranách Olzy. Hned 12. září oznámila PKS Polonia z Karviné fotbalové župě, že se nezúčastní turnaje českých a polských klubů, svolaného na neděli 22. září do Orlové. Zdůvodnila to stejným argumentem, jakým opodstatnil okresní hejtman zákaz slavnosti v Těrlicku: mohlo by dojít k narušení veřejného klidu a pořádku. K bojkotu se připojily i všechny další polské kluby (Siła Třinec, Lechia Horní Suchá a PKS Lazy), takže místo česko-polského souboje hrála spolu jen česká mužstva. Těšínská fotbalová župa pak polské kluby potrestala půlročním zastavením činnosti a pokutami. V hotelu Polonia v Českém Těšíně se 17. září konala schůzka harcerů, kteří se usnesli odjet v předvečer slavnosti na kolech do Těrlicka, obsadit okolí mauzolea a držet tam čestnou stráž. Na manifestaci v Zebrzydowicích 15. září zaznělo dokonce volání po zbraních. Téhož dne začala

⁵³Tamtéž, s. 62-65.

⁵⁴Tamtéž, s. 158, 166.

rozhlasová stanice v Katovicích vysílat pořady vyzývající Poláky v Československu k účasti na zakázané slavnosti a posléze k účasti na manifestaci v Cieszyně. Symbol Żwirkowiska se v relacích objevoval v jediné podobě: „*Żwirko a Wigura celému světu dokázali, že Polsko vede ve vzduchu před všemi světovými mocnostmi. Jejich mohyla v Těrlicku povzbudí k obraně proti českým zvěrstvům a vznítí hrdinný zápal v tvrdých srdcích polského lidu ve Slezsku.*“⁵⁵

Neustávající polské útoky zaktivizovaly i českou stranu k manifestacím, jež se konaly např. 15. září v Orlové a Německé Lutyni. Ve dnech 14.–15. září se v prostoru Slezské Ostravy-Hranečnicku konalo noční bojové cvičení příslušníků Národních gard z Moravské a Slezské Ostravy, Orlové, Jablunkova a Čadce. Symbolický význam měla účast generála Šnejdárka, legendárního velitele českých vojsk v bojích o Těšínsko, na přehlídce všech složek před Novou radnicí v Ostravě. Sokolské župy – Těšínská župa Jana Čapka a župa Moravskoslezská – svolaly na dobu těrlické slavnosti, na 22. září, velkou manifestaci do Českého Těšína. Sokoli se měli dostavit v krojích a svou účastí dokázat, „*že stojí na stráži a bedlivě sledují útoky proti bezpečnosti našeho státu*“. Hrozilo zjevné nebezpečí konfliktů s účastníky slavnosti v Těrlicku a manifestace v Cieszyně, takže úřady nakonec přemluvily vedení sokolské obce, aby svou manifestaci odvolalo. Ostravské vedení Sboru Stráže Svobody, jehož příslušníci chtěli v Českém Těšíně manifestačně hlídkovat na hranici, však odmítalo uposlechnout, takže muselo zasáhnout Ministerstvo vnitra na pražském ústředí organizace.⁵⁶

Ministerstvo zahraničních věcí uvědomilo vyslanectví ve Varšavě i konzuláty v Katovicích, Krakově, Poznani a Lvově, aby na dobu slavnosti nevydávaly víza k cestám na Těšínsko a neposkytovaly ani pasové úlevy či hromadné propustky. Českotěšínský okresní hejtman vylíčil v hlášení do Brna vážnost situace a požadoval, aby na dobu slavnosti bylo do okresu soustředěno 370 četníků s důstojníky a trubači k ochraně státní hranice i k potlačení místních Poláků, kteří se vzdor zákazu pokusí přijít do Těrlicka. Na poradě, konané 18. září v prezidiu Zemského úřadu v Brně za účasti okresního hejtmana v Českém Těšíně, policejního ředitele v Moravské Ostravě a zástupců zemského vojenského velitelství a zemského četnického velitelství byla dohodnuta bezpečnostní

⁵⁵Gawrecki, D.: c.d., s.319; *Polská iredenta na Těšínsku i ve sportu*. POD, 21. 9. 1935; *Poláci nám hrozí*. POD, 17. 9. 1935; ZAO, PŘMO, 1935, k. 373, sign. 1/497, 1/526, 1/533, 1/540.

⁵⁶Gawrecki, D.: c.d., s. 333; *Manévry Národní gardy*. POD, 13. 9. 1935; *Generál Šnejdárek do Ostravy*. POD, 14. 9. 1935; *Přehlídka Národních gard v Moravské Ostravě*. POD, 16. 9. 1935; *Sokolstvo na stráži na Těšínsku*. POD, 17. 9. 1935; *Náhly sraz sokolstva na Těšínsku*. POD, 18. 9. 1935; *Sraz sokolstva se nekoná*. POD 20. 9. 1935; MZA, ZÚ, 1938, k. 290, i. č. 17191, s. 76.

opatření, jež sice celkový počet do okresu soustředěných četníků snižovala na 270, ale i tak připomínala spíš přípravy na válku. Řídila se rozporuplnou vůdčí myšlenkou: měla být dostatečně rázná a silná, aby zajistila bezpečnost obyvatel a přispěla k uklidnění situace, zároveň však neměla působit dojmem, který by v zahraničí mohl být vykládán jako „*demonstrace síly*“.⁵⁷

Vojenská správa měla už 20. září přesunout do Českého Těšína posádku v síle jednoho praporu pěšího pluku a ve městě měla navíc zůstat dosavadní pohotovostní rota. V prostoru kolem Českého Těšína a v části fryštátského okresu se ve dnech 20.–21. září mělo vykonat vojenské cvičení dvěma prapory vojska z posádky v Českém Těšíně, Místku a Bohumíně. Při cvičení měla spolupůsobit rota obrněných aut a rota malých tanků. Po cvičení měla vojenská tělesa zůstat ve svých posádkách v pohotovosti pro případ, že by jich bylo zapotřebí jako vojenské asistence. Kromě toho měl být v Místku pro případ potřeby přichystán obrněný vlak a také posádky ze vzdálenějších míst měly být připraveny k přepravě do ohroženého území. Policejní složky v Moravské Ostravě a fryštátském okrese měly vystačit se svými mužstvy, v záloze měla být četnická škola v Moravské Ostravě v síle asi 50 mužů. V Českém Těšíně mělo být kromě místního pohotovostního oddílu soustředěno 150 četníků, rozdělených do tří čet: první měla hlídat Hlavní most, druhá Jubilejní most a třetí měla být v záloze. Ke dvěma již přiděleným autokarům měly přibýt další dva od pohotovostních oddílů ve Fryštátě a v Mikulově. Přímo na místě slavnosti v Horním Těrlicku měla být pohotovost 80 četníků se dvěma autokary z pohotovostních oddílů ve Frývaldově a Krnově. Četnické stanice na důležitých komunikačních spojích v okrese měl být posíleny o 40 četníků. K četnické stanici v Jablunkově, posílené o 10 mužů, měl být přidělen autokar pohotovostního oddílu z Hlučína. Kromě pohotovostních oddílů z již zmíněných měst měly četnické posily přijít z dalších stanic ve vnitrozemí a ze školy pro velitele stanic v Brně. Od soboty 21. září odpoledne měl být zaveden ve všech poštovních úřadech na Těšínsku nepřetržitý (tedy i noční) provoz. Vojenská správa měla zřídit polní telefon z místa slavnosti na Kostelci do četnické stanice v Horním Těrlicku a další linku mezi Hlavním a Jubilejním mostem v Českém Těšíně.⁵⁸

Ostravský policejní ředitel Bača v předvečer slavnosti bezpečnostní opatření dále upřesnil. Přidělil své spolupracovníky k intervenční službě v Horním Těrlicku a na mostech v Českém Těšíně. Do Prostřední Suché, na hranice policejního obvodu proti

⁵⁷Tamtéž, s. 72, 75.

⁵⁸Tamtéž, s. 75-76.

Hornímu Těrlicku soustředil uniformovanou stráž o síle 100 mužů se třemi lehkými kulomety a umístil sem i četnickou školu z Ostravy. Obvod Dolního a Horního Těrlicka uzavřel ze severní a východní strany kordonem jízdní policie se dvěma lehkými kulomety. Věřícím z osad v uzavřeném obvodu či z osad s ním hraničících měl být v neděli umožněn přístup k bohoslužbám do Horního Těrlicka, avšak ty se měly konat v kostele v obci, nikoliv v kostele na kopci poblíž místa tragédie na Kostelci. Na východních hranicích policejního obvodu měly být v úseku Věřňovice – Louky zesíleny četnické stanice, na přechodu Petrovice – Dolní Marklovice – Ráj měl cesty uzavřít četnický kordon. Oddíly uniformované stráže v Dolních Marklovicích a Darkově měly sloužit jako záloha, oddíl v Darkově byl současně k eventuální dispozici okresnímu hejtmanovi v Českém Těšíně. Bezpečnostní úřady dostaly pokyn, aby v malém pohraničním styku zvýšily dozor a nepřipustily „*přliv cizinců, zvláště podezřelých*“ na československé státní území. Kromě bezvadného fungování telefonu bylo zařízeno spojení mezi oddíly a úřady „*pomocí motorových kol bezpečnostních orgánů policejního ředitelství, kteří vlastní svoje silostroje*“.⁵⁹

Okresní úřad v Českém Těšíně přiměl těrlického faráře k tomu, aby odvolal bohoslužby v kostele na Kostelci a oznámil to věřícím. Vysvěcení kaple (mauzolea) bylo odloženo. Žádost poslance dr. Wolfa, aby s několika členy výboru pro postavení mauzolea mohli doprovodit na místo neštěstí příbuzné Žwirka a Wigury, byla po dohodě s Ministerstvem vnitra zamítnuta. Údajně zdrcený poslanec Wolf přišel ještě jednou hejtmana požádat, aby povolil vstup k mauzoleu aspoň jemu jako předsedovi výboru. I když hejtman doporučoval Wolfovi vyhovět, „*aby se ještě v poslední chvíli zbytečně nečeřila hladina*“, zemský prezident Wolfovi telefonicky vysvětlil, že oslava nebyla povolena a „*úřady proto očekávají, že všichni českoslovenští státní občané se opatření tomuto podrobí*“. Úřady prý ochotně povolí vstup na Žwirkovisko příslušníkům rodiny zahynuvších letců stejně jako reprezentantům polského státu – konzulovi a jeho doprovodu. Na opětovnou Wolfovu prosbu dodal, „*že opatření úřadu jsou rázu definitivního a že prezidium Zemského úřadu nemůže již na nich ničeho měnit*“. Samozřejmě zamlčel, že osobně dal podnět k tomu, aby se na Žwirkowisko dostavili s věncem zástupci Moravskoslezského aeroklubu v Brně, nepochybně stejní českoslovenští občané jako dr. Wolf. Na přání zemského prezidenta musel okresní hejtman narychlo zajistit, „*aby z českého občanstva vyšla výzva k veřejnosti na Těšínsku,*

⁵⁹Tamtéž, s. 85.

aby zachovala rozvahu a klid, poněvadž tím nejlépe uctí památku obou nešťastně zahynulých letců“. Podobné prohlášení k obyvatelstvu se prostřednictvím poslance Jungy pokusili zajistit i od polských korporací. Výzvy měly být publikovány v místním tisku. Jeden z posledních pokynů ministra vnitra a zemského prezidenta nařizoval, aby při intervenci v době zakázané slavnosti *„bylo postupováno tak obezřetně, aby se nemuselo použítí střelné zbraně“.*⁶⁰

Jinou výzvu, spíše důrazné varování, rozeslal 20. září ostravský policejní ředitel celkem 166 polským spolkům a organizacím na Těšínsku. Upozorňoval v ní, že slavnost v Těrlicku byla zakázána a žádal, aby členové spolku byli uvědoměni o tom, *„že eventuelní účast jak spolku tak i jeho členstva na zakázané slavnosti měla by za následek přísný trestní zákrok proti všem, kdož by přes toto upozornění uvedeného zákazu nedbali“.* Jednalo se *„hlavně o spolky polských harcerů, tělocvičné a sportovní spolky nesocialistické, hasičské sbory, Macierzy szkolne atd.“* Další vyhlášku vydal okresní hejtman v Českém Těšíně a přísně v ní zakazoval shromažďování a srocování lidu v obcích Horní a Dolní Těrlicko až do odvolání.⁶¹

Ostravský konzul Klotz sdělil hejtmanovi v Českém Těšíně, že hodlá v doprovodu úředníků konzulátu položit věnec u mauzolea letců – hrdinů, kteří *„zahynuli na prastaré piastovské půdě u Těrlicka“.* Úřady ponechaly tuto provokaci zatím bez povšimnutí, ale incident ze 20. září musely vyšetřit. Při silniční kontrole vozidel v Českém Těšíně bylo na křižovatce zastaveno osobní auto značky M-76.238. Řidič byl požádán o doklady, ale jeden z cestujících se ohlásil jako polský konzul a přikázal řidiči pokračovat v jízdě. Když byl vůz vzápětí znovu zastaven, poradil konzul četníkovi, aby šel raději *„zastavovat auto ministra Beneše do Prahy“*, a bez ověření dokladů rychle odjeli směrem k Třinci. Na zpáteční cestě je na stejném místě opět stavěla četnická hlídka, a když nechtěli zastavit, strhl jeden četník pušku z ramene a druhý vytáhl z pouzdra pistoli. Až na opakovanou výzvu předložil konzul svůj pas a posléze ukázal své dokumenty i řidič. Konzul křičel, že si bude stěžovat, že na něj četníci šli *„s karabinou a revolverem“.* Podle hlídky všichni cestující mimo řidiče působili dojmem, že jsou podnapilí. Po perlustraci odjel vůz k Ostravě, ale vzápětí se vrátil a pokračoval na polskou stranu Těšína.⁶²

V noci před zakázanou slavností byly provedeny útoky na české školy v Hnojníku a ve Stříteži a v obcích na Těšínsku byly rozhazovány a vylepovány protičeské plakáty.

⁶⁰Tamtéž, s. 20, 29-31.

⁶¹Tamtéž, s. 93, 98; *Zákaz srocování lidu v Těrlicku.* POD, 20. 9. 1935.

⁶²MZA, ZÚ, 1938, k. 290, i. č. 17191, s. 27-28, 82.

První jménem Výboru pro uctění památky Żwirka a Wigury vyzýval k účasti na protestní manifestaci v Cieszyně, druhý už neskrýval hrozby: „*Dovedeme rozbít nejen tabulky, ale i hlavy těm všem českým lotrům, kteří nás utiskují a pronásledují. Jako synové velkého polského národa nedáme se již více odstrkovati a terorizovati. Na teror odpovídáme terorem. Dny českého panování jsou již sečteny, nás nepoděsí smečka českých četníků a špiclů.*“⁶³

V neděli 22. září před desátou hodinou dopoledne odjeli úředníci konzulátu ve čtyřech autech z Ostravy do Horního Těrlicka ke kostelu, kam v doprovodu policejního agenta přijela od Cieszyna vdova po F. Żwirkovi a od Prostřední Suché poslanec Wolf. Polský tisk uváděl, že sestru inž. Wigury nepustily československé úřady přes hranici, podle českého tisku přijely do Těrlicka obě ženy. Po mši, kterou sloužil před asi 200 osobami kaplan Słowik, odjeli všichni na Kostelec k místu tragédie. S výjimkou dr. Wolfa, který zůstal u vozu, odešli pak na prostranství před mauzoleem. Konzulův doprovod tvořilo 29 osob, z toho 24 úředníků konzulátu a jejich žen, konzulův šofér a sluha, Żwirkova žena. V té době už na Żwirkovisku ležel věnec, který tam před desátou hodinou složili zástupci brněnského aeroklubu. Konzul Klotz také položil u mauzolea věnec a svůj krátký proslov o hrdinech, kteří zahynuli „*na polské zemi, ale v cizím záboru*“ zakončil slovy: „*Brzy nastane den odplaty. Żwirko a Wigura dojdou odplaty na polské zemi a přivedou polský lid do lepších časů.*“ Po prohlídce mauzolea vyzval konzul přítomné, kteří mají cestovní pas, aby s ním jeli do slavnosti do Cieszyna. Během policejního uzávěru Żwirkoviska nedošlo k větším incidentům, pouze bylo vráceno asi 500 cyklistů, kteří „*při zjišťování, kam jdou, dávali nejapné odpovědi, jako například, že jedou trhat ovoce apod.*“ Vráceno bylo též asi 200 pěších osob, které se chtěly dostat k mauzoleu. Zatčeny byly tři osoby pro násilí vůči hlídce a pobuřování.⁶⁴

Manifestace v Cieszyně se konala ve znamení protestu proti zákazu oslav v Těrlicku. Podle českého tisku byla účast menší než na manifestaci 28. července, odhadoval ji na 2–3 tisíce osob, zatímco tisk polský hovořil o 15 tisících účastníků. Jeden z řečníků uvedl, že Polsko na postup československých úřadů ve věci zákazu slavnosti v Těrlicku podá stížnost u Společnosti národů v Ženevě. Telegram generálu Rydzi-Śmigłému do Varšavy vyjadřoval přání shromážděných: „*Čekáme na Tvůj rozkaz k boji o vysvobození našich*

⁶³Tamtéž, s. 32, 40, 99; ZAO, PŘMO, 1935, k. 373, sign. 1/496, 1/546; *Poláci dávají vydělat sklenářům*. POD, 24. 9. 1935.

⁶⁴MZA, ZÚ, 1938, k. 290, i. č. 17191, s. 35-36, 94-96; *Na Těšínsku byl zachován klid*. POD, 23. 9. 1935; *Listina zatčených svědčí o klidu na Těšínsku*. POD, 24. 9. 1935; *Zaolzie jest nasze*, c.d., s. 83.

polských bratří za Olzou.“ Český tisk uváděl, že v noci předcházející manifestaci se z polského břehu Olzy ozývala střelba, protože se tam konaly manévry polského pluku. S mnohem menší pozorností se setkala zpráva, že téhož dne, kdy se konaly oslavy v Těrlicku a manifestace v Těšíně, byl v Návsí u Jablunkova odhalen pomník prezidentu T. G. Masarykovi za účasti asi 1500 převážně českých obyvatel. Během následujících týdnů se v Polsku odehrálo na různých místech přes šedesát protičeskoslovenských manifestací, formálně motivovaných většinou zákazem slavností v Těrlicku.⁶⁵

Večer 22. září došlo na Hlavním mostě v Českém Těšíně k incidentu, jehož hrdinou byl opět konzul Klotz. Snažil se převézt do Československa bývalého konzula a nyní katovického vicevojvodu Malhomma, jemuž byl československými úřady na dobu od 20. do 24. září pozastaven diplomatický pas. Komisař Luzar Malhommovi oznámil, že není v ČSR vítanou osobou a slušně ho požádal, aby se vrátil. Oba cestující vystoupili z vozu a šli do celnice. Cestou konzul Klotz vykřikl: „*Když na mne ještě jednou sáhnete, tak Vás uhodím holí!*“ Tvrdil pak, že v předsíni celnice jej někdo z úředníků napadl rukou, ale dotyčnou osobu nedokázal označit. Všichni úředníci protokolárně prohlásili, že konzulova stížnost je neoprávněná. Konzul Klotz později zaslal okresnímu hejtmanovi v Českém Těšíně dopis, v němž tvrdil, že policejní úředník jej na mostě chytil za rameno. Československá vláda nařídila přísné vyšetření všech incidentů týkajících se Klotzovy činnosti a začala uvažovat o jeho odvolání. To bylo kupodivu zčásti v souladu s názorem Varšavy, která to však nemohla dát veřejně najevo. Klotzovi v Polsku vyčítali, že se snaží zorganizovat na Zaolzí druhou tajnou bojovou organizaci bez vědomí Expozitury 2 a že kvůli jeho nediskrétnosti hrozí dekonspirace podílu státu a vojska na bojových akcích. Ještě v září byl povolán do Varšavy, kde mu vytkli lehkomyšlnost a neloajálnost. V říjnu 1935 odebral prezident ČSR Klotzovi exequatur, oprávnění k výkonu funkce konzula.⁶⁶

Noc na 23. září byla klidná, takže časně ráno byly všechny policejní pohotovosti i jízda staženy z Těšínska do Ostravy. Zesílené četnické asistence měly být odvolávány postupně v nejbližších dnech. Klid na Těšínsku však ještě nenastal, začaly dokonce přibývat i sabotážní a diverzní akce, k nimž docházelo i počátkem roku 1936. Ve Stonavě byl 27. září 1935 nalezen leták, který komentoval události v Těrlicku slovy: „*Na hrobech Żwirka a Wigury rozbili sobě žandáři čeští tábor. /.../ Necht' Češi vědí, že i my dovedeme*

⁶⁵Tamtéž, s. 82-83; *Na Těšínsku byl zachován klid*. POD, 23. 9. 1935; *Slavnost odhalení pomníku prezidentu T. G. Masarykovi v Návsí u Jablunkova*. POD, 23. 9. 1935; Gawrecki, D.: c.d., s. 295; MZA, ZÚ, 1938, k. 290, i. č. 17191, s. 87-92.

⁶⁶Tamtéž, s. 36-38; Badziak, K.-Matwiejew, G.-Samuš, P.: c. d., s. 47-48; Gawrecki, D.: c.d., s. 303; *Polskému konzulu Klotzovi bude odňata exequatur*. POD, 26. 9. 1935.

bojovat za naši volnost, třebas i s největšími oběťmi. Ustaneme až tenkrát, až hranice bude Ostravice. Necht' žije polské Těšínské Slezsko!" I přímo v Těrlicku se v říjnu 1935 objevily výhružné letáky.⁶⁷

Jakousi tečkou za zakázanou slavností by mohl být dotaz Okresního úřadu v Českém Těšíně z 11. října 1935, adresovaný Zemskému úřadu do Brna: Kdo zaplatí Ředitelství pošt a telegrafů v Opavě výlohy vzniklé prodloužením úředních hodin telegrafu a telefonu na všech poštách na Těšínsku „*při zákazu oslav neštěstí polských letců*“ v Těrlicku? Ministerstvo vnitra nakonec svolilo zaplatit 1.506 Kč. Okresní úřad se zeptal znovu: Kdo zaplatí za tisk letáků o zákazu srocování v Těrlicku, vydaných z příkazu Zemského úřadu? Tentokrát Zemský úřad v Brně vrátil dopis zpátky s poznámkou, že nemá z čeho pohledávku uhradit.⁶⁸

Další proměny symbolu Żwirkoviska

Vzpomínková slavnost u příležitosti 4. výročí tragédie v Těrlicku se konala 4. září 1936. Podle policejního hlášení „*minula, jak bylo očekáváno, naprosto klidně a zákon nebyl v žádném směru porušen. Šlo o pouhou pietní oslavu bez jakéhokoliv politického nádechu.*“ Mši sloužil a také kázal farář Galocz z Fryštátu. Poté se před kaplí na místě katastrofy shromáždilo asi 250 osob. Poslanec Dr. L. Wolf spolu s ředitelem gymnázia P. Feliksem a členem zemského zastupitelstva K. Jungou položili do kaple věnec s červenobílou stuhou. Předtím poslanec Wolf promluvil o tragickém výročí a zdůraznil, že polský lid v Československu chce také pracovat ku cti a slávě polského národa. Přítomen byl též legační rada polského konzulátu v Ostravě Zygmunt Hladki, který nepronесl žádný projev a nepoložil ani věnec, ale dle Dzienniku Polského věnoval obnos 500 Kč ve prospěch výboru pro výstavbu kaple. Do Těrlicka přijela i Wigurova sestra Jadwiga. Zástupci aeroklubu z Ostravy a Brna položili k mohyle věnec už před bohoslužbami. Byl zde též věnec od polských harcerů z Horního Těrlicka. Policejní zpráva uzavírá: „*Lze říci, že účast jak na bohoslužbách tak i na oslavě byla velmi nepatrná. Šlo většinou o osoby z nejbližšího okolí a reprezentanty polského veřejného života.*“⁶⁹

Téhož roku se v Polsku odehrála událost, jež význam Żwirkoviska posunula do nové polohy. Z iniciativy časopisu *Ilustrowany Kurier Codzienny* byl v Sanoku ulit „Zvon

⁶⁷MZA, ZÚ, 1938, k. 290, i. č. 17191, s. 38-42, 44; Gawrecki, D.: c.d., s. 320-324

⁶⁸MZA, ZÚ, 1938, k. 290, i. č. 17191.

⁶⁹Tamtéž, s. 150.

Żwirka a Wigury“. Vážil 1300 kg, měřil v průměru 160 cm a byl vyzdoben podobiznami obou letců a nápisy k jejich památce. Měl být původně umístěn v Těrlicku, ale československé úřady nedaly souhlas ke stavbě zvonice ani k převezení zvonu z Polska. Těrlický farář Mojžíšek prý před polskou delegací, která o zvonu přijela jednat, utekl. Proto byl zvon ponechán v Cieszyně a v srpnu 1936 se na magistrátě rozhodovalo, kam bude umístěn. Do žádné z kostelních věží se nevešel, takže se měla postavit zvláštní zvonice. Zástupce Poláků z Československa prý navrhoval, aby byla postavena na zámeckém kopci, odkud by hlas zvonu byl slyšet až daleko za Olzou v Československu. Zvon byl 2. listopadu 1936 předán městu Cieszynu. Slavnosti se účastnilo asi 1200 osob a zvon byl vystaven před radnicí na ověčeném voze. V delegaci Poláků ze Zaolzí byli Dr. L. Wolf, K. Junga, P. Feliks, J. Waleczko a několik polských učitelů. Starosta Cieszyna Dr. Michejda nazval zvon zvonem utrpení a prohlásil, že až se jednou ocitne na svém místě v Těrlicku a zazvoní, bude to znamením, že Poláci za Olzou nejsou již utiskováni. Dr. Wolf ve svém proslovu uvedl, že Żwirkovisko se stalo „*symbolem spojitosti lidu zaolzanského s celým národem a je proto považováno za svatyni*“. Po slavnosti byl zvon uložen v městském muzeu vedle trosk letadla Żwirka a Wigury. Měl být v roce 1937 umístěn na zvonici, ale nedošlo k tomu a za války ho němečtí okupanti zabavili a patrně roztavili pro potřeby válečné výroby. V dobovém tisku se uvádělo a dodnes se tvrdí, že zvon byl zhotoven z materiálu získaného dary a sbírkami čtenářů IKC. To je samozřejmě pravda, avšak ne celá. Podstatnou část materiálu darovala polská vláda v podobě vyřazovaných děl. Slavnosti v Cieszyně se účastnil generál Narbut-Luczyński z Krakova a Dr. Wolf mu poděkoval za děla, která ministerstvo vojenství věnovalo na ulití zvonu. Zvon vyrobený z děl byl jistě velmi bojovným symbolem, jak už to patřilo k cítění doby.⁷⁰

Také vzpomínková slavnost k 5. výročí tragédie proběhla poklidně. Konala se 12. září 1937, jako obvykle v péči Komitétu v čele s Dr. Wolfem. Mši v kostele na Kostelci sloužil kaplan Albin Słowik z Horního Těrlicka. Pak se asi 250 přítomných osob odebralo ke kapli na místě tragédie, kde byly pokládány věnce. Kromě tradičních věnců aeroklubu z Brna a Moravské Ostravy a věnců Poláků z Československa tam tentokrát přibyl i věnec Ligy obrany proti leteckým útokům z Polska. K tradičním hostům patřil L. Wolf, který pronesl vzpomínkový projev, dále K. Junga, P. Feliks, starosta Jablunkova Paszek, lékař Dr. J. Buzek z Doubravy, redaktor J. Waleczko aj. Polsko zastupoval legační rada Z.

⁷⁰Tamtéž, s. 5-7, 147; *Dzwon Żwirki i Wigury w Cieszynie*. IKC, 26. 8. 1936; Kopoczek, T.: *Dzwon, któremu nie było dane zabrzmieć*. Głos Ludu, 4. 9. 1997. Autor chybně datuje předání zvonu městu Cieszyn do roku 1937.

Hladki, konzul v Moravské Ostravě, okresní hejtman z Cieszyna Jan Plackowski a Wigurova sestra, provdaná Budkowska. Policejní zpráva konstatuje: *„Zájem o vzpomínkové oslavy u Horního Těrlicka stále upadá a širší polská veřejnost nejeví o ně naprosto žádný zájem. Oslava tato stává se pouze oslavou předních představitelů polských nacionálních kruhů z Československa. Lze očekávat, že bude-li věc ponechána v klidu, tedy během doby stanou se oslavy v Horním Těrlicku zcela bezvýznamnými.“*⁷¹

V této předpovědi se však československé úřady mýlily a vydávaly spíše své přání za skutečnost. Ukázalo se to hned následujícího roku, kdy se opět začalo rozhodovat o budoucnosti Těšínska. Symbol Źwirka a Wigury dokonce posloužil při náboru členů Bojové organizace, kteří v Polsku procházeli výcvikem, zaměřeným na zacházení se zbraní a práci s výbušninami. Podle výpovědi jednoho ze zatčených příslušníků diverzního oddílu probíhal nábor tak, že po prvním kontaktu s organizátorem na Zaolzí odjel uchazeč o členství do kavárny hotelu Polonia v Českém Těšíně. Tam se usadil a s výtiskem Dzienniku Polského v ruce čekal, až ho osloví zástupce organizace z Polska a zeptá se na heslo. Znělo „Źwirko“, a odpověď na ně byla „Wigura“. Pak začalo jednání o podmínkách vstupu do služeb polského státu.⁷²

Navenek se však ani rušné září roku 1938 na zvýraznění symbolu Źwirkowiska nijak moc neprojevalo. Slavnost se konala 11. září a podle policejní zprávy se jí zúčastnilo asi 300 osob. Byl mezi nimi vicekonzul polského konzulátu s chotí Jan Bociński, zástupci pěšího pluku 8 z Místku podplukovník Štěpina a major Brych, člen zemského zastupitelstva Karol Junga, ředitel polského gymnázia v Orlové Piotr Feliks, tradiční zástupci aeroklubu z Brna a Ostravy, zástupci polských spolků a korporací a 46 krojovaných harcerů. Po bohoslužbě na Kostelci, sloužené kaplanem Albinem Kudzielkou, se přítomní odebrali k památníku, kde složili věnce. Dr. Wolf ve svém projevu uvedl: *„Božská prozřetelnost tomu chtěla, aby oba letci zahynuli právě na Slezsku, v kraji, obývaném polským lidem, jako kdyby prozřetelnost chtěla, aby zdejší polský lid byl probuzen ze své netečnosti a aby mu byl připomenut velký polský národ.“*⁷³

Symbol předválečného Źwirkowiska byl dotvořen a nic na něm nezměnily ani kruté roky německé okupace Těšínska. I v době, kdy mauzoleum a celý areál Źwirkowiska okupanti zdevastovali a zcela zničili, kdy pokáceli i památné borovice, neviditelný symbol Źwirkowiska žil a dával o sobě vědět. Např. v situační zprávě okresního

⁷¹MZA, ZÚ, 1938, k. 290, i. č. 17191, s. 12.

⁷²Vojenský ústřední archiv Praha, fond Hlavní štáb, 2. oddělení, k. 283, i. č. 160, výpověď R. Sobosze.

⁷³MZA, ZÚ, 1938, k. 290, i. č. 17191, s. 14.

vedoucího NSDAP v Těšíně ze 4. září 1941 se uvádí, že v Třanovicích na Zaolzí byl v srpnu 1941 nalezen polský leták, vyzývající k akcím protiněmeckého odporu. Takovou akcí mělo být též „ozdobení všech hrobů padlých polských vojáků bílo-červenými květy“. Hlášení k tomu dodává: „Skutečně podle příkazu této výzvy byly dva hroby dvou smrtelným úrazem postižených polských letců ozdobeny růžemi barev dřívějšího polského státu.“⁷⁴

Symbol Żwirkowiska dokázal přežít válku a dodnes významně povzbuzuje vědomí národní pospolitosti Poláků na Těšínsku. Jeho poválečné proměny však nabyly mnoha nových forem, v nichž opět našla své místo i symbolika česko-polské vzájemnosti.

⁷⁴Popiołek, K.: *Śląsk w oczach okupanta*. 2. wyd. Katowice 1960, s. 175, 245; Myška, M.: *Z tajných zpráv NSDAP o Těšínsku*. Ostrava 1964, s. 81, 90.